

Kovács Ábrahám

Darwin első kapcsolata Debrecennel

Egy debreceni szabadelvű protestáns diák, Dapsy László szerepe a brit természettudományi eredmények közvetítésében

Dapsy László és a skót–angol kapcsolat

A 19. századi biológia forradalmi újítójának, Charles Darwin gondolatainak magyarországi megismertetésében úttörő szerepet játszó Dapsy Lászlót csak a lexikonok ismerik, pedig munkásságára mind a hazai természettudomány képviselői, mind a számára teológiai képzést nyújtó Debreceni Református Kollégium büszkének lehetnek.¹ Darwin úttörő munkájának, *A fajok eredetének* első magyarországi fordítója ő. Sokoldalú egyéniség volt, akinek munkássága nem merült ki csupán a forradalmian újat hozó munka fordításában.

A Dapsy család a magyar köznemesség soraiba tartozott, ahhoz a réteghez, amely a polgárosodásban élen járt, és maradandót alkotott.² A nagy család több tagja hivatalnoki pályát futott be, mások pedig tehetséges kereskedők lettek.³ Ettől eltérően Dapsy László mint neves közgazdasági író, természettudós, pedagógus és fordító emelkedett ki a Dapsy-nemzetség tagjai közül. 1843. február 28-án született Miskolcon. Kisdíák koráról csak annyit tudunk, hogy Miskolcon járt középiskolába.⁴ Főiskolai tanulmányait a Debreceni Református Kollégiumban végezte, ahol teológiát, filozófiát és jogot hallgatott. Tanulmányai megkoronázása-

1 A kutatást a MÖB Eötvös ösztöndíj programja és az Andrew F. Mellon ösztöndíj támogatta.

2 Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*, 12 kötet (Budapest: Grill Károly, 1912), III, 243. „A család neve egészen a XVII. század közepéig Ravasz volt. Egyes tagjai ugyan már korábban a Dapsy családnevet használták, de ez utóbb említett név csak később állandósult a családban. A családra vonatkozó hiteles adataink a XVII. századba nyúlnak vissza, amikor már Dapsa birtokában volt. Miklóst és Mihályt 1650. június 2-án erősítette meg Pálffy nádor ősi birtokaiban. A család a XVII. század derekán két főágra oszlott, az ún. szuhai és putnoki ágazatokra. Amanak őse Péter, ezé Miklós, mindketten Miklós szolgabíró (1650.) fiai.”

3 Dapsy Vilmos László: *A dapsai Dapsy család története* (Budapest: Egyetemi Nyomda, 1931), 19. Dapsy Vilmos erről így ír: „Rafael és I. Vilmos hivatali pályájukon mint vagyongyűjtők tűnnek ki”.

4 Farkas József: *A Pesti Református Egyház 101 éves története* (Kecskemét: A Budapesti Ev. Reformált Egyház, 1898), 28.

ként elsőként utazhatott ki Edinburghba a legnagyobb skót presbiteriánus egyház⁵ ösztöndíjas diákjaként 1865-ben.⁶ A New College-ban együtt tanult a budapesti teológia diákjával, Dömötör Jánossal, aki a pesti teológián később filozófiát oktatott.⁷ Dapsyt az ösztöndíjra a híres debreceni történész, a tanulási lehetőség létrehozásában kulcsszerepet játszó Balogh Ferenc javasolhatta.⁸ A volt debreceni diák Skóciában, edinburghi tartózkodása alatt vált a darwinizmus és a korabeli brit kapitalista közgazdasági eszmék lelkes hívévé. Érdeemes megemlíteni, hogy a darwinizmus ekkor még nem vált ismertté az edinburghi New College falai között, s tanárai sem propagálták a darwini tanokat.⁹ Ez a tény kifejezetten arra világít rá, hogy Dapsy igen fogékony volt a modern eszmék iránt. A kutatás jelenlegi állása szerint csak feltételezhető, hogy a fiatalember az egyetemi és társadalmi élet más területein került kapcsolatba az evolúciós tannal.

Későbbi munkásságából nyilvánvalóvá vált, hogy ő nem a budapesti Skót Misszió által előnyben részesített, alapvetően konzervatív teológiai irányultságú egyháztársadalmi hatásokat közvetítette Magyarországra, hanem a kint megszerzett természettudományos és közgazdasági ismereteit kamatoztatta itthon a társadalom egésze számára.¹⁰ Tevékenysége ékes példája annak, hogy a szabadelvű protestantizmus mennyire meghatározó szerepet játszott a progresszív társadalmi, gazdasági és természettudományos ismeretek közvetítésében.

5 *Free Church of Scotland* az egyház hivatalos neve, amelyet pontosan Skót Szabadegyháznak lehetne fordítani. Azonban a magyarországi szóhasználatban a kommunizmusban alatt részben másként használták a „szabadegyház” fogalmat. A skót elnevezésből nem derül ki az sem, hogy ez a református egyháznak megfelelő tisztelettel, 1843-ban kiszakadt a református államegyházból (*Church of Scotland*) kissé átvéve annak társadalmi szerepét.

6 Kovács Ábrahám: 'Két kálvinista centrum: Debrecen és Edinburgh egymásra találása, azaz a skóciai ösztöndíj létrehozása', in *En Christo. Tanulmányok a 85 éves Dr. Bütösi János tiszteletére szerk. Gaál Sándor*, (Debrecen, Fábian Nyomda, 2004), 177–186.

7 Hörcsik Richárd: *The History of the Hungarian Scholarship at Edinburgh*, New College, Edinburgh, HOR I, fol. 1–54.

8 Kovács Ábrahám: 'Két kálvinista centrum, 177.o.kk. Lásd még: Ötvös, László *Balogh Ferenc életműve* (1836–1913) (Debrecen: Karcagi Nyomda, 1997).

9 Cheyne, A. C.: „The Religious World of Henry Drummond (1851–97)” in *Studies in Scottish Church History* (Edinburgh, T&T Clark, 1999), 186. o.

10 Kovács Ábrahám: *History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its impact on the Reformed Church of Hungary* in *Studies in Intercultural History* (Vienna: Peter Lang, 2005), 221, 261.

Dapsy hazatérése: önálló munkái, fordításai, és az angol–skót hatások közvetítésének elkezdése

A friss szellemű fiatalember hazatérése után a Debreceni Gazdasági Tanintézetben kezdett dolgozni.¹¹ Munkássága azonban nem köthető hosszú távon Debrecenhez. Hamarosan Budapestre került, mivel a pesti református főgimnáziumba választották meg, ahol 1867-től 1890-ig tanított a természettudományok tanáraként.¹² A korszerű gazdálkodást nagyon fontosnak tartotta, s bár a fővárosban élt, érdeklődése mégis hasonló vonalon haladt, mint az újonnan alakult gazdasági iskoláké. 1869-ben feltűnést keltő, komoly tudományos értekezést írt a nemzetgazdaság egyik fontos korabeli kérdéséről, a talajkimerülésről *A talajkimerülés befolyása az államok életére, különös tekintettel Magyarország jövőjére* címmel.¹³ Növénytanal is foglalkozott, és fontosnak tartotta, hogy a diákok kezébe korszerű tankönyvek kerüljenek. Ugyanabban az évben megjelentette második könyvét *Általános természettudomány. Középiskolai és magántanulók számára II. Növénytan* címmel az Eggenberger kiadó gondozásában.¹⁴ Ezeket a könyveket az ösztöndíjas éve alatt szerzett tapasztalatok hatására írta meg.

Mégis nem saját munkáival, hanem fordítói munkájával járult jelentősen hozzá az angol és skót értékek magyarországi közvetítéséhez. A kiegyezéstől kezdve sorban jelentek meg John Stuart Mill fontosabb művei magyar fordításban.¹⁵ Már 1867-ben kiadták *A szabadságról* című esszéjét Kállay Béni fordításában,

11 „Dapsy László” in Magyar Életrajzi Lexikon I. A–K (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994) 327. o. E szerint csak 1866-ban dolgozott a Debreceni Gazdasági Intézetben, és már 1867-ben „Pesten tanít a református főiskola természettudományi tanszékén”. Valószínű Szinnyeytől veszik az adatot. Ott is ez áll.

12 Farkas József: *A Pesti Református Egyház*, 283.

13 Dapsy László: *A talajkimerülés befolyása az államok életére, különös tekintettel Magyarország jövőjére* (Pest: Ráth, 1869).

14 *Vasárnapi Újság*, 16. évf. 39. sz. 1869. szeptember 26-i száma (537. o.) adja hírül Dapsy könyvének megjelenését!

15 Mester Béla: *Magyarország és modernitás – „A társasági filozófia” lehetősége és a 19. századi magyar politikai gondolkodás* <http://zeus-phil-inst.hu/recepcio/htm/213-belso.htm> „A fordítások többsége különböző kiadóknak, illetve maguknak a fordítóknak egymástól független kezdeményezésére jelent meg, kitapintható intézményes koncepció nélkül. Kivételt ez alól csak a *Logika* képez, amelynek fordítása az Akadémia ekkoriban kibontakozó fordítási programja keretében, megbízásra készült. Szűkebb szakmai közönsége okán akadémiai támogatás nélkül valószínűleg nem is jelenhetett volna meg ez a munka. Egyfajta intézményesült koncepciót láthatunk a *Budapesti Szemle* említett kivonatában, és a lap recenziórovatának a Mill-irodalom iránti érdeklődésében. A magyar folyóirat egyébként állandóan figyelemmel kísérte az Edinburgh Review -t, amelyhez Mill is kapcsolódott.”

önmagában is jelentős bevezető tanulmányával. Még ugyanebben az évben megjelent Mill *A képviseleti kormány* című, gyakorlati politikai főműve Jánosi Ferenc emigrációból visszatért honvédtiszt, vegyészmérnök fordításában.¹⁶ Ezután gyors egymásutánban jelent meg több fontosabb mű 1873 és 1877 között. Például Szász Béla filozófiaprofesszor ültette át magyar nyelvre *A deduktív és induktív logika rendszere* című művet.

Ebbe a pezsgő szellemi légkörbe, a vezető külföldi kortárs eszméket Magyarországra fordítás és könyvismertetés útján terjesztő szellemi mozgalomba kapcsolódott be munkájával az ifjú Dapsy. A fiatal tanár széleskörű érdeklődését bizonyítja, hogy az agrárgazdálkodás, a társadalomelmélet mellett természettudománnyal is rendszeresen foglalkozott. David Page *Introductory Textbook to Geology* című művét fordította le magyar nyelvre „A geológia alapvonalai” címmel 1873-ban.¹⁷ Mill *Elements of the National Economy* könyvének fordítását öt kötetben *A nemzetgazdaságtan alapelvei s ezek némelyikének a társadalom-bölcsészetre való alkalmazása* címmel jelentette meg 1875-ben.¹⁸ A demokratikus értékeket nagyon komolyan védő brit társadalom parlamenti rendszerét példának állítja ő is a magyarországi társadalom számára, s ezért vállalja el Todd Alpheus *A parlamenti kormányrendszer Angliában* című munkájának fordítását a Tudományos Akadémia megbízásából, amellyel 1877-re lett kész.¹⁹ Mégis, Dapsynak az igazi közismertséget nem ezek, hanem Darwin korszakalkotó munkájának magyar fordítása hozta meg.

A darwinizmus Magyarországon

Darwin munkásságával már a neoabszolutizmus enyhébb éveiben találkozott a hazai tudományos és érdeklődő közönség. 1867-től, a politikai, gazdasági és szellemi nyitás évétől a magyarországi értelmiség egyre jobban foglalkozott a darwinizmussal. Dósa Dénes, a szászvárosi evangélikus református főgimnázium tanára 1869-ben arról ír, hogy már a levegő is darwinizmussal van tele.²⁰ A modern biológiai szemlélet a 19. század 60-as éveiben kezdett kialakulni, és

16 Mill recepciójáról lásd még: Mester Béla: „A magyar iskolafilozófia kantiánus hagyománya és John Stuart Mill 19. századi recepciója” in *Iskolai filozófia Magyarországon a XVI–XIX században* szerk. Mészáros András (Pozsony: Kalligram, 2003), 67–80.

17 Page, David: *A geológia alapvonalai (Introductory Textbook of Geology)*, ford. Dapsy László (Budapest: Eggenberger, 1872–3).

18 Mill, John Stuart: *A nemzetgazdaságtan alapelvei s ezek némelyikének a társadalom-bölcsészetre való alkalmazása*. 1–5. kötet. (Budapest: Légrády Testvérek, 1874–1875).

19 Todd, Alpheus: *A parlamenti kormányrendszer Angliában és annak eredete, kifejlődése és gyakorlati alkalmazása*, ford. Dapsy László, 3 (Budapest: Akadémia, 1876–77). Angol címe: *On the Parliamentary Government in England (1867–1869)*

20 Dósa Dénes: „A darwinizmus és az ellene emelt vádak” *Protestáns Tudományos Szemle*. 9, (1869), 129.

egyértelműen az orvostannal, embertannal és élettannal foglalkozó tudósok munkásságához kötődött. Ezek közül a legismertebbek Rónay Jácint (1814–1889), Jánosi Ferenc (1819–1879), és Margó Tivadar (1816–1896) voltak. Természetesen rajtuk kívül még sok nagy tudású biológus is foglalkozott Darwin elméletével, mint például a darwinizmust lelkesen propagáló Török Aurél és Entz Géza. A Kolozsvár–Pest szakmai kapcsolatrendszer volt a legdominánsabb ekkor a természettudósok szakmai grémiumában, ahogy ez nyilvánvalóvá fog válni.

Török Aurél (1842–1912) Bécsben szerzett orvosi képesítést, majd 1867-től a pesti egyetem élettani tanszékén tanársegéd lett. Ezután Kolozsvárott tanított, majd 1881-ben a budapesti egyetem bölcsészeti karán felállított embertani tanszék tanára lett. Ő alapította meg az embertani intézetet és múzeumot. Az általa szerkesztett koponyamérő alapján neve külföldön is ismertté vált.²¹ Török barátja, Entz Géza (1842–1919) hasonlóan lelkes darwinista volt az 1860-as és 1870-es években. Kolozsvárott, majd Budapesten is számos hívet szerzett a korabeli modern „állattani” szemlélet számára, bár idős korában megkérdőjelezte saját darwinista nézeteit. Entz, Margó Tivadar mellett a magyar állattani kutatások talán második legnagyobb hatású szaktekintélye lett.

Margó az 1850-es években már önálló vizsgálatokat folytatott a bécsi egyetemen. Ezután Kolozsvárra került tanárnak. 1865-ben került a pesti egyetem állattani és összehasonlító boncolástani tanszékére mint nyilvános rendes tanár. 1862-ben az MTA tagjai közé választotta. Tanári működése mellett a zoológia különböző területeit is behatóan tanulmányozta. A darwini eszmék egyik fontos úttörője volt. 1869-ben jelent meg egyik legjelentősebb könyve *Darwin és az állatvilág* címmel.

Rónay Jácint bencés szerzetes már 1847-ben tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának, de a forradalom után emigrált, a szigetországba került, ahol az Angol Királyi Földrajzi Társaságban megismerkedett Darwinnal, Lyell-lel és másokkal, s így a 60-as években Magyarországra visszatérve az új tanok egyik első hirdetőjévé vált. Egyik legfontosabb műve a *Fajkeletkezés – az embernek a helye a természetben és régisége*, amely komolyan hatott a magyar biológiai gondolkodásra.²²

Darwin híres munkája, *A fajok eredete* 1859-ben jelent meg angolul, s arról már az 1860-as *Budapesti Szemle* is közölt ismertetést.²³ Ennek szerzője Jánosi Ferenc volt, aki később is mint publicista ébren tartotta ezt az új szemléletmódot. Hozzá hasonlóan tevékenykedett Margó, és 1868-ban, Dapsy fordítása előtt elkészítette *A tudományos állattan kézikönyvé-t*, ez ugyanolyan darwinista szemlé-

21 „Török Aurél”, in Magyar Életrajzi Lexikon II. L–Z, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962), 202.

22 Kádár Zoltán: 'Egy nyugtalan szellem: Dapsy László (1843–1890)', *Természet Világa*, 122. 2 (1991 február), 82–83.

23 Jánosi Ferenc: „Új természetrajzi elmélet – A nemek eredete”, *Budapesti Szemle*, I. évf. 10. kötet 31–32 füzet, (1860) 383–418.

letet tükrözött, mint az egy évre rá megjelent híres munkája, *Darwin és az állatvilág*. Ebbe az aktív közegbe illeszkedett bele a Debrecenből Budapestre kerülő fiatal Dapsy, és itt kapott ösztönzést Darwin nagy művének lefordítására.

A Fajok eredete első fordításban

Az *Origin of Species* 1873–74-ben jelent meg Dapsy László fordításában két kötetben „*A fajok eredete a természeti kiválás útján*” címmel, előszavát Margó írta.²⁴ A kiadványt a Királyi Magyar Természettudományi Társulat jelentette meg Budapesten. Az előszóból arra következtethetünk, hogy Margó – többekkel egyetemben – komolyan támogatta Dapsy fordítását. Egyértelműen az evolúciós elmélet hazai ismertetése volt a Természettudományi Társasághoz tartozók célja. Ezt nagyban elősegítette Dapsy fordítói munkája, amellyel Darwin elmélete a szélesebb olvasó közönség elé kerülhetett. A fiatalember igen aktív és kezdeményező szerepet töltött be a társaságban, nem kisebb emberek mellett, mint báró Eötvös Loránd. A Társulat 1871. november 4-i közgyűlésén indítványozta a korszerű külföldi szakirodalom magyar nyelvre fordításának támogatását.²⁵ Dapsy kapcsolatba lépett Darwinnal a mű fordítása és kiadása ügyében. 1871. június 12-én levélben kérte Darwin hozzájárulását és tájékoztatta eszméi terjedéséről. Leveléből látható, hogy ő maga is tevékenyen részt vett a darwinizmus magyarországi terjesztésében. Mint írja: „több cikket is publikáltam e témában, legutóbb márciusban, a *Vasárnapi Újságban* bemutattam az ön életrajzát és egy képet is közöltem önről”.²⁶ Ezek után rövid két oldalas levelében arról beszél, hogy nagyon sokan ózdkodnak a tanaitól, mégis lépésről lépésre azt el fogja majd fogadni a hazai társadalom. E gondolatok után kért engedélyt a *Descent of Man* fordításához. Darwin e levélre írt válasza nem maradt fenn. A közöttük folyó levelezésből a következő adatunk csak két évvel későbből van. 1873. június 1-jén már azt írja Dapsy, hogy a Magyar Természettudományi Társaság elé beterjesztette *Az ember származása (Descent of Man)* fordításának javaslatát, de megváltoztatta a véleményét, és a *Fajok eredetét* (az *Origin of Species*-t) kezdte el fordítani, amelyből az első kötet már 1873 augusztusára kész is lesz.²⁷ A fiatal tanár azt írja, hogy a második kötet, amely az angol kiadás 8. fejezetétől kezdődik, az év végére lesz kész. Feltételezhetjük, hogy Dapsy az engedélyt megkaphatta, an-

24 Darwin, Charles: *A fajok eredete a természeti kiválás útján, vagyis az előnyös válfajok fennmaradása a létérti küzdelemben*, ford. Dapsy László. 2. köt (Budapest: Természettudományi Társulat, 1874). Az előszó második, rövidebb részét írta Margó.

25 Dapsy László: „Indítvány”, *Természettudományi Közlöny*, 3. kötet, 28. füzet, (1871. december) 465–469. o.

26 Dapsy László levele Charles Darwinhoz 1871. június 12. Cambridge Egyetemi Könyvtár, 7817.

27 Dapsy László levele Charles Darwinhoz, 1873. június 1. Cambridge Egyetemi Könyvtár, 8931.

nál is inkább, mert tanácsot kér Darwintól, hogy melyik kiadótól tudnának sürgősen beszerezni segítségével egy arckép-metszetet, amelyet a magyar fordítás elején közölnének. Dapsy egy további érdekes adatot is közöl:

„A magyar parlament egyik nagyon kiváló tagja, Tomsich Pál úr a legutóbbi téli ülészakon megtámadta az ön elméletét. Mivel ő volt az elmúlt évben a magyar parlament elnöke és most is a jobboldal befolyásos tagja a *Reform* című újságban (a legnagyobb [példányszámú] magyar újságok egyike) a nyilvánosság előtt válaszoltam neki s nagyon komolyan megtámadtam őt az alap nélküli állításaiért. Ő is nyilvánosan válaszolt, megismételve korábbi állításait. Mindebben a legérdekesebb számomra az volt, hogy a társadalom több tagja komoly szimpátiával viseltetett irántam, ahogy Önt védelmeztem s ezért semmi kétség nem fér ahhoz, hogy itt a »Fajok eredete« komoly fogadtatásra számíthat”.²⁸

Erre a levélre Darwin válaszolt, s nagyon örült a kiadás megjelentetésének. Megígérte, hogy ha metszetet nem is tud küldeni, egy jó fényképet eljuttat Dapsy számára napokon belül.²⁹ Az út így teljesen nyitva állt Dapsy fordításának megjelentetése előtt. A társadalmi nyilvánosság előtti vita csak használt a darwinizmus elterjedésének. Ettől jobb hírverést Dapsy nem is csinálhatott volna a könyvnek. A téma a magyar közélet központjában került, és a könyv kiadását komoly érdeklődés követte.³⁰ A társadalmi vita kiszélesedését jelezte Gyürky Antal műve is, amelyben felteszi azt a kérdést, igaz-e Darwin evolúciós elmélete.³¹

Dapsy önálló cikkei, lapkiadás és egyéb tudományos tevékenysége. Természettudományi Közlöny – előzmények

A fiatal tanárember nagy lendülettel vetette be magát a természettudomány népszerűsítésébe. Ismét azt látjuk, hogy bár voltak előtte kitaposott utak, de ő is az úttörő tudósok közé tartozott. Szily Kálmán, a Dapsynál öt évvel idősebb, akkor éppen 30 éves kiváló fizikus *Természettudományi Közlöny* címmel egy havonta megjelenő folyóirat kiadását javasolta 1868-ban. Ő kapott megbízást a szerkesztésre. A *Közlöny* első száma 1869. január 8-án jelent meg, eredetileg 1500 példányban.³² A nagy érdeklődésnek köszönhetően az egész évfolyamot újabb ezer példányban kellett utányomatni.

28 Dapsy László levele Charles Darwinhoz, 1873. június 1. Cambridge Egyetemi Könyvtár, Darwin Gyűjtemény, 8931.

29 Darwin, Charles levele Dapsy Lászlóhoz, 1873. június 9. Cambridge Egyetemi Könyvtár, Darwin Gyűjtemény, 8940.

30 Ladányiné Boldog Erzsébet: *A magyar filozófia és darwinizmus XIX. századi történetéből 1850–1875* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986), 117.o. kk.

31 Gyürky Antal: *Igaz-e Darwin tana?* (Pest: s.n. 1873).

32 Beck Mihály: „Tudományos mozgalmak. Nyolcvan év hazai természettudományi művelődéstörténet” *Természet világa* (1998) 129. 12. (531–534). 532.

A lapnak rendkívüli hatása volt a hazai természettudományi kultúrára, egyfajta ablakot jelentett a nyugati tudományos világ felé. Rendszeresen tudósított a legfontosabb természettudományi eredményekről; felhívta a figyelmet a kutatók gyakorlati alkalmazási lehetőségeire, gyorsan reagált a társadalmi-politikai változásokkal kapcsolatos szakmai kérdésekre, és nem mellékes az sem, hogy következetesen szállt szembe a babonás, áltudományos hiedelmekkel. Már a legelső számban foglalkoztak olyan kérdésekkel, melyeket napjainkban a környezetvédelem körébe sorolunk. A *Közlöny* sohasem tett éles megkülönböztetést a humán- és a természettudományok között. A lapban rendszeresen publikáltak írásokat mindkét területről.³³ 1888-tól változó terjedelemben, de rendszeresen jelentek meg a *Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz*. Ezek hosszabb cikkekkel egyes kérdések alaposabb tárgyalását nyújtották, sőt alkalomadtán eredeti tudományos eredményekről is tudósították.

A kortárs sajtókiadványokat nézve feltűnő, hogy a *Közlöny* a megindulásakor kivételezett helyzetben volt. A dualizmus elején engedélyezett néhány magyar nyelvű kiadvány egyike volt. Így ebben az időszakban nemcsak szaklapnak tekintette a széles olvasóközönség, hanem a nemzeti érdekek védelmezőjeként is szemlélte azt. A periodika foglalkozott a Magyar Gazdasági Egyesület és más gazdasági egyesületek híreivel, közgyűléseikről készült jegyzőkönyveket közölte. Szerepeltek benne kormányintézkedések, gazdasági és kereskedelmi tudósítások, a bécsi és pesti gabonabörze árai, szakközlemények, jelentések a kincstári birtokokról, és még sok hasonló jellegű hír is megtalálható volt benne.

Beck Mihály kiemeli a lap széleskörű társadalmi hatását. Megállapította, hogy a *Közlöny* igen nagy szerzőtáborra támaszkodott. Nem akadt az időszakban számottevő természettudós, aki ne írt volna a *Közlöny* számára. Legtöbb jeles tudósunk rendszeresen közölt cikkeket, például olyan országosan ismert egyéniségek, mint Heller Ágost, Mikola Sándor, Klupathy Jenő, Paszlavszky József, Preysz Móric, Hankó Vilmos, akik tagjai voltak a Magyar Tudományos Akadémiának. Beck rámutatott egy igen érdekes jellegzetességre, mely szerint igen sok középiskolai tanár volt rendszeres vagy alkalmi munkatársa a *Közlöny*nek. Többen éppen a *Közlöny* által váltak a természettudományok iránt érdeklődők számára ismertté: Dapsy László, Csopey László, Hanusz István, Holenda Barnabás, Sajó Károly, Krécsy Béla, Ráth Arnold és Mende Jenő. A szerző alapos hatástörténeti vizsgálódások eredményeként megjegyzi: „a legtöbb vidéki tanár-szerző Aradról, Győrből és Kecskemétről került ki, de még kis falucskában működő tanító is akadt közöttük.”³⁴ A volt debreceni diák, Dapsy László is beletartozott ebbe a publikáló körbe. Egyik legismertebb kortárs tanulmánya *Taylor E. B. Quetelet és a társadalmi természettan* címmel jelent meg a *Természettudományi Közlöny* 1869-es számában. Másik a jelenkori kutatás számára is érdekességeket

33 Beck Mihály: „Tudományos mozgalmak”, 532.

34 Beck Mihály: „Tudományos mozgalmak”, 534.

tartogató cikke *A szaporodás társadalmi tényezői* címmel jelent meg.³⁵ Az utóbb említett cikkel Kéri Katalin foglalkozik egyik érdekesítő tanulmányában. Dapsy nézete ma már szokatlan, de a saját korában teljesen elfogadott volt. A szerző a következőképpen mutatja be a férfiak által szemlélt dualizmus korabeli női világot: „Számos újságcikk például azokat a női erényeket domborította ki, melyek a 'haza szolgálata közben' válnak fontossá. A *Nővilág* című lap például azt írta 1861-ben, hogy „nem a kard, hanem szíve erejével alakítja a nő a világot, ehhez az kell, hogy a női szív szeretetteljes, önfeláldozó, körültekintő és nemes legyen”.³⁶ Dapsy vélekedésével egyáltalán nem állt egyedül. Medve Imre szerint a nő legyen jellemes, mérsékletes, vallásos, őszinte, méltányos, udvarias, hűséges, hazaszerető, csendes, férjének engedelmes, hiszen „...a teremtés egyedül a férfit jelölte ki arra, hogy a világ ura legyen...”.³⁷ Ebbe az irányba mutatnak gróf Mikó Imre *Budapesti Szemlé*-ben 1860-ban megjelent írásai is.³⁸ A darwinizmus hatását vélhetjük felfedezni Dapsy 1871-es cikkében, amelyben arról értekezett, hogy a népek műveltségi állapotának javulásával javul a nők helyzete. Ez, vélekedett, abból a tényből következik, hogy a férfiak agytérfogatának növekedésével az agy fontosabb szerepet kap az életben, mint az izomzat, az erő. Ahogy a férfi megszűnik a természet rabszolgája lenni, úgy szűnik meg a nő a férfi rabszolgája lenni szerinte.³⁹ Bár csak izelítőt kaptunk belőle, a fentiek mégis jól érzékeltetik Dapsy korának természettudományos világát.

Érdekességként meg kell említenünk azt is, hogy a már említett területek, közgazdaságtan, geológia és földrajztudomány mellett a biológiának számos területével, így a madártannal is foglalkozott. Czernel István *Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségökre* című könyvébe tanulmányt írt a varjakról.⁴⁰ A mű alcíméből is kitűnik, hogy itt is a gazdasági szempontok miatt foglalkozik a madarakkal. A modern és haladó eszmék lelkes követőjeként Dapsy a tudományos élet minden területét megragadta azért, hogy a darwinizmust a társadalmi folyamatok minél szélesebb körére alkalmazza. Ladányiné Boldog Erzsébet ezt a folyamatot naturalista redukcionista értelmezésnek nevezi, amelynek egyik ékes példája a fentebb említett „társadalmi természettan” bírálata-

35 Dapsy László: *A szaporodás társadalmi tényezői*” *Természettudományi Közlöny*, 3. kötet, 22. füzet, (1871 március), (166–179), 174.

36 Kéri Katalin: „Az agyvelő aránylagos könnyüése – dualizmus-kori vélemények a nők testi és lelki tulajdonságairól” *Palimpszeszt* 19. (2002 december). Forrás: <http://www.palimpszeszt.hu>

37 Medve Imre: *Magyar gazdasszony teendői a közéletben, házban és konyhában* (Budapest: Heckenast, 1872), 19.

38 Mikó Imre: „Irányszemlé IV. Nőink hivatása” *Budapesti Szemle*, I. évf. 10. köt. 31–32. füzet (1860) 5–20.

39 Dapsy László: „A szaporodás társadalmi tényezői” *Természettudományi Közlöny* 3. 1871, 174.

40 Czernel István: *Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségökre*. Képekkel ellátta Nécsey István. Intézte Herman Ottó, Első könyv XI. táblával és 49 szövegrajzzal. (Budapest: Franklin Társulat Nyomdája, 1899).

tos ismertetése.⁴¹ Dapsy már *A fajok eredete* fordítása elé írt soraiban annak a reményének adott hangot, hogy Darwin tanai kiterjeszhetőek az emberi társadalomra is. Ezt az álláspontot képviselte a Természettudományi Társaság 1870. november 8-i és 22-i előadásaiban is, amikor a népfajok életképességéről értekezett.

Lapkiadói munkássága és egyháztársadalmi felelőssége

Dapsy széleskörű tevékenysége nem merült ki csak tanulmányok írásában és a fordításokban, hanem nagyon komoly gazdasági vállalkozásba kezdett eszméi propagálására. Elsőként említendő meg, hogy a budapesti református gimnázium tanáraként az ő javaslatára létesített külön kiadóvállalatot a Természettudományi Társulat 1871-ben.⁴² Ő szerkesztette az Országos Magyar Gazdasági Egyesület közlönyét is *Magyar Föld* címmel, amely 1880-tól napilapként jelent meg. Az újság a magyar gazdák országos értekezlete által kiküldött végrehajtó bizottság közlönyeként indult el Berényi László szerkesztésében Budapesten 1880. január 1-jén. Berényitől alig pár hónap után, 1880. május 16-án Dapsy László vette át a lapot.⁴³ Ez nemcsak egyszerű szerkesztőváltás volt, amint ez a következő hónapokban kiderült. A lap az 1881. évvel egyesült a *Gazdasági Lapokkal*, aminek ezután heti mellékleteként jelent meg. Dapsy egyúttal a mezőgazdasági napilap kiadási jogát is megszerezte, és mint tulajdonos-szerkesztő irányította annak életét. 8000 példányban jelent meg. Ez azt jelenti, hogy a szaklapot igen széles körben olvasták.⁴⁴ Az egyesülés után a lap arculata is profilverváltást mutat. Ahogy említettük, eredetileg a *Magyar Föld* az Országos Magyar Gazdasági Egyesület közlönye volt, majd 1885-től a magyar gazdák és a földbirtokosok érdekeit szem előtt tartó lap lett. 1891-ben – ekkor már nem Dapsy szerkesztette – szűnt meg.⁴⁵ Ez a magas példányszámú kiadvány igen sokat tett a darwinizmus és a modern brit eszmék gyakorlati életbe való átültetéséért.

Végül meg kell említenünk, hogy protestáns szabadelvűségéből következően sokat publikált a liberális Ballagi Mór szerkesztette legbefolyásosabb *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* és a *Reformban* is. Már 1868-ban a csodákról értekezett.⁴⁶ Majd foglalkozott a demokratikus kormányzás elveivel, a protestánsok szerepével a kormányban, a lelkészek fizetésének rendezésével.⁴⁷ Kritikát írt a

41 Ladányiné, 143.

42 Beck, „Tudományos mozgalmak”, 534.

43 „Magyar Föld” in Pallas Nagy Lexikona XII. Magyar-Nemes (Budapest: Pallas Kiadó, 1896), 23.

44 Ennek hatását egy későbbi tanulmányban szeretném vizsgálni.

45 „Magyar Föld” in Pallas Nagy Lexikona, 23.

46 Dapsy László: „Csodák csodája”, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, (továbbiakban *PEIL*), 14. 12 (1868), 364–66.

47 Dapsy László: „A protestáns ügyhöz”, *PEIL*, 17. 2 (1874), 33–39.

Tiszántúli Református Egyházkerület országgyűléshez benyújtott, középiskolára vonatkozó kérvényéről.⁴⁸ A *Reformban* írt a polgári jogokról és kötelességekről, a felelős egyházi presbiteri szolgálatról, amelynek tanúja volt Skóciában. A banki rendszer, a hitel, a pénzügyi pontosság, a gazdálkodás folyószámla használatáról is véleményt nyilvánított: a házi megoldások helyett „minden téren az ily aprós polgári működésben rejlik számunkra az egyedüli üdv és menekvés.”⁴⁹

Dapsy szerteágazó munkássága a zoológia, antropológia, geológia, ornitológia, közgazdaságtan és filozófia területeit egyaránt érintette. Emellett a társadalmi berendezkedés ésszerűsítése, demokratizálódás, a felelős társadalmi és egyházi szerepvállalás is érdekelte. Mint szabadelvű protestáns, arra törekedett, hogy a kortárs skót és angol szabadelvű hatásokat a magyar társadalmi és egyházi élet minden területére egyformán közvetítse. Az általa fontosnak tartott tudományos eredményeket sokszor megsűrve – amint láttuk – azoknak sajátos arculatot adva továbbította. Rendkívül termékeny és aktív munkásságát betegsége szakította meg. Dapsy fiatalon, 1890. május 29-én halt meg Budapesten. A főváros a Kerepesi úti temetőben díszsírhelyet biztosított hamvainak.⁵⁰ A 47 éves korában elhunyt kiváló tanár és fordító emlékét egy utca is őrzi Miskolcon, a debreceni megemlékezés még várat magára.

48 Dapsy László, „A tiszántúli egyházkerület országgyűlési kérvényéhez”, *PEIL*, 17. 12 (1874) 555–558.

49 Dapsy: „A protestáns ügühöz”, 39.

50 Dapsy Vilmos László: *A Dapsai Dapsy család története* (Budapest: Egyetemi Nyomda, 1931), 19.